

1. **Золотова І. К.** Мониторинг формирования социально-трудовых отношений / И. К. Золотова, А. Э. Зуев // *Общественные науки и современность*. – 1995. – № 5. – С. 5–13.
2. **Кальян О. С.** Особливості правового регулювання відносин роботодавців і працівників у країнах Заходу / О. С. Кальян // *Держава і право: зб. наук. праць* – К., 2004. – № 25. – С. 380–386.
3. **Кальян О. С.** Становлення правового регулювання трудових відносин у країнах Західної Європи / О. С. Кальян // *Держава і право: зб. наук. праць* – К., 2004. – № 26. – С. 387–394.
4. **Кузнецов І. Н.** Учебник по информационно-аналитической работе / И. Н. Кузнецов. – М.: Яуза. 2001.
5. **Озерна І. В.** Створення моніторингу – актуальне завдання системи запобігання виникненню колективних трудових спорів (конфліктів) / І. В. Озерна // *Бюлетень національної служби посередництва і примирення*. – 2002. – № 5. – С. 39–45.
6. **Руденко В.** Трудовий конфлікт: примирити і задовольнити вимоги / В. Руденко // *Людина і влада*. – 1998. – № 4–5. – С. 102–105.
7. **Скотт Дж.** Сила ума. Способы разрешения конфликтов / Дж. Скотт. – СПб., 1993.
8. **Чумиков А. Н.** Керування конфліктом і конфліктне керування як нові парадигми мислення і дії / А. Н. Чумиков // *Соціологічні дослідження*. – 1995. – № 3. – С. 52–53.
9. **Шаленко В. Н.** Виробничі страйки як об'єкт соціального аналізу / В. Н. Шаленко // *СОЦИС*. – 1990. – № 7.
10. **Aligisakis M.** Labour disputes in western Europe: Typology and tendencies / M. Aligisakis. // *International Labour Review*. – 1997. – Vol. 136. – P. 73.
11. **Barkin S.** Worker militancy and its consequences, 1965–1975: new directions in western industrial relations / S. Barkin. – New York, 1975.
12. **Cronin J.** Industrial conflict in modern Britain / J. Cronin. – London, 1979. – P. 45–55.
13. **Crouch C., Pizzorno A.** The resurgence of class conflict in Western Europe since 1968. – Режим доступу: <http://www.ilo.org/public/english/bureau/stat/download/res/strikes.pdf>
14. **Kelly J.** Long waves in industrial relations: mobilization and counter-mobilization in historical perspective / J. Kelly // *Historical Studies in Industrial Relations*. – 1997. – № 4. – P. 3–35.

Надійшла до редколегії 21.12.09

УДК 321

С. В. Пікалов

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ГРОМАДЯНСЬКА ДІЯ ЯК ПОЛІТИЧНЕ ЯВИЩЕ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розглянуто основні чинники, які детермінують дослідження феномена громадянської дії у сучасній політичній науці. Встановлено концептуальний та емпіричний рівні вивчення громадянської активності, проаналізовано основні точки зору щодо цього явища в межах сучасної політичної теорії.

Ключові слова: цивільна дія, політична наука, рівень вивчення, влада, соціальна теорія, соціальний рух.

Рассмотрены основные факторы, которые детерминируют исследование феномена гражданского действия в современной политической науке. Установлены концептуальный и эмпирический уровни изучения гражданской активности, проанализированы основные точки зрения относительно этого явления в пределах современной политической теории.

Ключевые слова: гражданское действие, политическая наука, уровень изучения, власть, социальная теория, социальное движение.

Basic factors which determine research the phenomenon of civil action in modern political science are considered in the article. The conceptual is set and empiric even studies of civil activity, the basic points of view are analysed in relation to this phenomenon within the limits of modern political theory.

Keywords: civil action, a political science, a level of studying, power, the social theory, social movement.

Проблеми політичного розвитку транзитивних суспільств становлять один з провідних напрямків розробки як прикладними, так і теоретичними дослідженнями у галузі політичних наук. Проте серед ключових предметних сегментів, на які спрямовано основні зусилля вчених (якими у проблематиці посткомуністичної та загалом посттоталітарної та поставторитарної модернізації виступають питання розбудови демократичних інститутів управління, відповідної ліберальним настановам політичної культури населення, розширення публічності та гласності, подолання корупції, забезпечення транспарентності зв'язку політики та економіки), увагу дослідників привертають виклики, які є актуальними як для науки, так і для суспільства в цілому. Мова йде про проблему розширення політичної участі громадян у прийнятті політичних рішень, надання політичному процесу рис, що посилюють його зв'язки із соціальною структурою та життєвими проблемами населення. Такими рисами є динамізм взаємодії еліти і маси, спрямованість всіх взаємодій всередині політичної структури на вирішення проблем окремих індивідів та локальних спільнот, відповідність стратегічних пріоритетів розвитку політики завданням прогресу в людському вимірі. В умовах, коли згадані риси не втілені у політичну реальність, поширюється соціальна аномія, знижується рівень легітимності держави та інших політичних інститутів, зростає небезпека дезінтеграції суспільства. Під час комплексу трансформацій, які переживає сучасна Україна, проблема громадянської дії – як найбільш інтенсивного прояву політичної участі громадян, спрямованої на вирішення нагальних питань – є актуальною як для політологічного дослідження, так і для практичної площини політики. Творення громадянського суспільства, яке є визначальним завданням з огляду на європейські перспективи нашої держави, неможливе без активізації діяльнісного потенціалу громадських об'єднань, без впровадження у функціонування вітчизняної політичної системи механізмів прямого вираження волі громадянського суспільства на окремі проблеми, на які спирається автор, слід виокремити роботи Е. Геллнера [2], Р. Дарендорфа [4], М. В. Ільїна та Б. І. Ковалю [5], А. П. Кочеткова [7]. Зазначені вчені розробляли такі важливі проблеми громадянського активізму, як громадянське суспільство в історичному контексті [2], проблеми зіставлення моралі, політичних інститутів та функціонування громадянського суспільства [4], взаємодію громадянського суспільства та держави як складників системного цілого [5], основні тенденції та причини формування громадянського суспільства [7]. Попри наявність багатьох

підходів до вивчення проблем громадянського суспільства, частиною загальної проблеми, яка залишилася недостатньо дослідженою, є теоретичні засади громадянської дії як основного параметра динамічної характеристики громадянського суспільства.

Метою цієї статті, з огляду визначені вище пріоритети актуальності та ступінь розробки теми, є аналіз теоретичних засад дослідження громадянської дії як політичного явища.

Завданнями роботи є, по-перше, окреслення фундаментальних основ наукового вивчення проблеми громадянської рівності, по-друге, визначення емпіричних компонентів політичної реальності, які детермінують поле дослідження громадянської дії. Як передумови прояву громадянської дії у творах політичних мислителів Нового часу розглядалися вимоги та особливості природного стану, а також специфіка розвитку громадянського суспільства у додержавний та переддержавний періоди.

Так, Т. Гоббс провів чітке розмежування між державою – Левіафаном, як носієм верховної влади, та підданими, які мають, незважаючи на підпорядкованість владі, певні невід'ємні права. Важливими для осягнення теоретичного змісту поняття «громадянська дія» є міркування Т. Гоббса про природне право та громадський або позитивний закон. На його думку, вони збігаються як за змістом, так і за обсягом. Однак природні закони, суть яких полягає у безсторонності, справедливості, вдячності та моральних якостях, котрі випливають із них, у природному стані не є законами у власному розумінні слова; вони лише примушують населення до миру, милосердя і покори. Т. Гоббс вважав, що «початок громадянського суспільства – у взаємному страху». Стан людей поза суспільством – війна всіх проти всіх. Збереження миру можливе лише за наявності єдиної волі всіх людей. Створене у такий спосіб об'єднання Т. Гоббс назвав «державою, або громадянським суспільством (corporate civil society)», як і війну всіх проти всіх», Т. Гоббс вважав державу інститутом, здатним захистити індивіда від цієї загальної війни, для чого необхідно обмежити «природні права» окремої особистості громадянськими законами, передати частину прав верховної влади. Держава, таким чином, несе тепер відповідальність перед своїми підлеглими, але вимагає від них повного підпорядкування владі. Наявність верховної влади суверена – необхідний компонент громадянського суспільства, яке збігається з державою. Взаємна відповідність громадянського суспільства й держави виглядає у Т. Гоббса вже не як поглинання громадянського суспільства державою, але як їхня певна взаємодія, при якому громадянське суспільство виступає одночасно і як передумова виникнення даного типу держави, і як його принципова якість. При цьому структура громадянського суспільства є багаторівневою: 1) держава, яка має верховну владу суверена; 2) групи та об'єднання громадян; 3) окремі громадяни як піддані государя й суверена і як представники тих або інших груп й об'єднань. Локка громадянське суспільство в цілому є тотожним державі. Але при цьому він бачив також і розбіжності, які існують між ними, оскільки з розвитком ліберального капіталізму відбувається різкий поділ економіки та політики, приватної й публічної сфери, процеси віддалення громадянського суспільства від держави, інституалізація приватного і суспільного інтересів. Це

протиріччя знімалося у роботах Дж. Локка [9] завдяки використанню генетичного підходу до аналізу громадянського суспільства. Відповідно до цього підходу вважалося, що суспільство виникло раніше держави, господарство – раніше політики, тому повної тотожності між ними бути не може.

Представники німецької класичної філософії збагатили знання про теоретичні передумови вивчення громадянської дії чинниками етико-морального змісту, а також місцем громадянської дії у загальному циклі розвитку держави і суспільства.

Дослідження громадянського суспільства Іммануїлом Кантом є важливим насамперед тому, що він представив етику як всесвітньо-людську цінність, де, «громадянин, який усвідомлює, що його власна поведінка щодо суспільства повинна являти собою свого роду критерій загального морального закону й поведінки». На відміну від своїх попередників, І. Кант [6], не заперечуючи наявності в особистості суспільної природи, постулює той факт, що громадянські риси в людині не можуть і не повинні утискати її природний індивідуалізм та особистий інтерес, оскільки завдяки конкуренції особистих інтересів відбувається прогрес суспільства і саморозвиток особистості. При цьому неодмінною умовою виступає те, що суспільство, яке складається із власників, буде впевнене в його державно-правовому захисті.

Для Г. В. Ф. Гегеля громадянське суспільство є предметом окремого розгляду. Він починає його аналіз у другому розділі «Філософії права» [1, с. 234], тобто після аналізу власності, договору, моралі і моральності. У цьому розгляді Гегель дійшов висновку, що громадянське суспільство являє собою особливу стадію у діалектичному русі від родини до держави в процесі тривалого і складного процесу історичної трансформації від середньовіччя до Нового Часу. Піддаючи критичному аналізу панівну на той час теорію природного права, за змішування громадянського суспільства й держави, Г. Гегель стверджував, що соціальне життя, характерне для громадянського суспільства, радикально відрізняється від етичного світу родини та публічного життя держави. Громадянське суспільство становить комплекс приватних осіб, класів, груп, корпорацій, станів, інститутів, взаємодія яких регулюється цивільним правом і які прямо не залежать від самої держави. Згідно з Г. Гегелем [1, с. 332], родина, як «перший етичний корінь держави», являє собою сутнісне ціле, члени якого розглядають себе не як конкуруючих між собою індивідів, а як пов'язаних певною мірою. У сучасній політичній науці та політичній практиці місце громадянської дії у системі відносин політичної системи та соціуму детерміноване, з одного боку, настановами технократичного шляху розвитку політичного управління, а з іншого – зростанням вимог світового громадянського суспільства, яке стрімко розвивається.

Слідом за Т. Парсонсом (згідно з інтерпретацією В. Келсо) прийнято вважати, що асоційовані групи інтересів, або громадські асоціації, являють собою основу інституціональної структури громадянського суспільства й головний внутрішній фактор його розвитку й консолідації [15]. Асоційовані групи (на думку Н. Орнстайна) спеціально створюються для артикуляції, представництва й захисту інтересів різних категорій громадян [14, р. 165]. Асоціації виникають знизу, з ініціативи самих громадян, а не згори, за директивою певного урядового органу. Тому в більшості демократичних країн їх іменують «неурядовими

організаціями», або скорочено НУО (англ. non-governmental organizations, або NGOs [13, р. 124]), що вказує на незалежний, автономний стосовно держави стан громадських асоціацій. У США та деяких інших країнах частіше використовується поняття «некомерційна (неприбуткова) організація», або НКО (англ. non-profit organization, або NPO), чим підкреслюється, що організації даного типу не орієнтовані, на відміну від структур економічного суспільства, на одержання прибутку від своєї діяльності.

Неурядовий статус асоційованих груп і неприбутковий характер їхньої діяльності часто підкреслюється поняттям «третій сектор», що вказує те місце, яке вони посідають у сучасному суспільстві [8, с. 432]. Третій сектор існує поряд з «першим сектором» (державна і його спеціалізовані органи) та «другим» (структури ринкової економіки).

Неурядові та некомерційні організації виступають як проміжні, посередницькі структури у відносинах громадян з урядом і бізнесом. Вони захищають права громадян від зловживань політичною владою, беруть участь у контролі над діяльністю капіталу, а також беруть на себе ту частину соціальних функцій, ефективне виконання яких для інших секторів суспільства не під силу або економічно не вигідно. Наприклад, неформальна освіта для дорослих, сімейне навчання, облаштування дитячого та юнацького дозвілля, догляд за людьми похилого віку, соціально-фізична реабілітація людей з обмеженими можливостями, захист асоційованих груп тощо становлять структурні одиниці громадянського суспільства. Їх можна розділити на групи корпоративних інтересів і групи громадських інтересів. Підставою для такої класифікації служать характер об'єднуючого базового інтересу (основної мети, відомої ще з часів концепції суверенітету Ж.-Ж. Руссо [10]) і ступінь відкритості доступу громадян до тієї або іншої групи. До числа груп корпоративних інтересів належать організації, які представляють інтереси певної специфічної категорії громадян: профспілки, асоціації підприємців, релігійні, етнічні або демографічні об'єднання. Доступ громадян у такі асоціації нерідко обумовлений їхньою приналежністю до цієї соціальної категорії. Іншим чинником розвитку й функціонування громадянського суспільства, який впливає на вибір методології та пріоритетів політологічного дослідження громадянської дії, є активність правозахисних організацій та їх окремих діячів. Метою правозахисників і громадянських активістів, як суб'єктів громадянської дії, є вирішення суспільних проблем та захист права людей. Правозахисники як посередник-модератор, завжди перебувають між людиною та владою. І за будь-якої, навіть досить твердої опозиції владі та критиці, завдання правозахисників та громадянських активістів – не дискредитувати і не захопити владу, а захистити інтереси народу, при цьому залишитися на тому ж місці, у ролі посередника-модератора. Для системного вирішення суспільної проблеми і захисту прав громадян правозахисникам необхідно вступати із владою у діалог та взаємодію. Саме в результаті такої взаємодії є можливість встановлення нових правил, нової системи. У цьому розумінні будь-який правозахисник повинен чітко усвідомлювати, що коли він виступає на захист суспільних інтересів, влада ніколи не повинна бути ворогом, вона є тільки опонентом – потенційним партнером.

У 1989–1990 рр. одна з найвідоміших у Польщі організацій – Гельсинський Фонд з прав людини – опинилася перед серйозною дилемою. Після того як учасники «Солідарності» [11, с. 97] та інших організацій, які брали участь в антитоталітарному опорі, отримали можливість увійти до уряду, багато членів Фонду могли одержати досить високі посади в новій владі. Але як тоді вони змогли б захищати потенційних потерпілих від політики нового, «доброго» режиму? Було ухвалене рішення: ті члени організації, які йдуть у владу, припиняють членство у Фонді. Вони повинні розуміти, що відтепер вони – на боці влади (неважливо, позитивної або негативної), а Гельсинський Фонд повинен буде захищати людей тепер і від них. Від того моменту колишні друзі стали не соратниками, а опонентами. Емпіричним прикладом є Вацлав Гавел [12, с. 55], відомий чеський дисидент, письменник, один із творців «оксамитової революції». Коли він став президентом Чехословаччини, то звернувся до своїх колишніх соратників і закликав їх активно критикувати його дії, оскільки тепер він буде представляти владу, а значить – є потенційним порушником прав людини.

Висновки.

Таким чином, теоретичні засади вивчення феномена громадянської дії у політиці дають основу для наступних тверджень.

1. Політико-філософські інструменти обґрунтування окремого статусу громадянської дії серед політичних явищ визначають як імовірне залучення великих мас індивідів-членів соціуму до первинної інституалізації політичної сфери суспільства, яка включає процеси організації влади. Одним з перших таких інструментів є концепція суспільного договору Дж. Локка. Соціальні теорії І. Канта та Г. В. Ф. Гегеля також містять аргументи щодо активності громадян та їх об'єднань на політичному полі через моральність та системну доцільність таких дій. На основі творів марксистів та класиків лібералізму в світовій політичній думці з'явилася концептуальна лінія виправдання громадянської дії міркуваннями забезпечення соціальних потреб людини, а також забезпеченням ціннісних пріоритетів, якими є свобода вираження думки та впорядкування життя індивіда.

2. Тенденціями політологічної розробки проблеми громадянської дії, які створюють передумови для її подальшого вивчення, є концепції, які стверджують про оптимальність систематичного представництва соціальних інтересів у межах політикуму. Зокрема, концепція демократії Р. Патнем дає підстави для твердження, що підґрунтям для тісної співпраці політичних сил в умовах політичного плюралізму є представництво соціальних інтересів ключових груп, які складають суспільство. Крім того, бачення Р. Даля вказує на владний потенціал громадянських груп та цим обґрунтовує підвищення їх активності з відстоювання політичних вимог. Політологічна концепція громадянського суспільства Коена – Арато дає основи для інтерпретації громадянської дії як соціальної поведінки. Наявність прояви громадянської активності на політичному полі перехідних країн Центральної та Східної Європи є основою для розгляду громадянської дії як одного з центральних явищ взаємодії політичної системи та суспільства. Аргументами на користь цієї тези є закритість технократичних політичних еліт, які виключають громадян з процесів прийняття рішень, висока соціальна ціна реформ у перехідних суспільствах, нерівномірність розподілу

суспільного багатства в умовах фінансово-економічної кризи. Вказані мотиви вивчення та тлумачення феномена громадянської дії в політиці визначають розгляд її специфіки, еволюції та перспективи в сучасних умовах. Сутність та зміст явища має проявлятися у громадянській активності, спрямованій на певний результат у межах реалізації інтересів соціальних груп.

Бібліографічні посилання

1. Гегель Г. В. Философия права / Г. В. Гегель; пер. с нем. Б. Г. Столпнера, М. И. Левиной. – М.: Мысль, 1990. – 456 с.
2. Геллнер Э. Гражданское общество в историческом контексте / Э. Геллнер // Международный журнал социальных наук. – 1991. – № 2. – С. 74–93.
3. Гоббс Т. Левиафан, или материя, форма и власть государства, церковного и гражданского / Т. Гоббс / Избранные произведения в 2 т. – М.: Мысль, 1965. – Т. 2. – 346 с.
4. Дарендорф Р. Мораль, институты и гражданское общество / Р. Дарендорф / Путь. – 1993. – № 3. – С. 179–191.
5. Ильин М. В. Две стороны одной медали: гражданское общество и государство / М. В. Ильин, Б. И. Коваль // Полис. – 1992. – № 1–2. – С. 34–42.
6. Кессонов Б. Н. Актуальность кантовского понимания гражданского общества / Б. Н. Кессонов // Социальная теория и современность. Вып. 2. – М.: Развитие, 1992. – С. 71–77.
7. Кочетков А. П. О формировании гражданского общества / А. П. Кочетков / Социально-политические науки. – 1992. – № 1. – С. 44–50.
8. Коэн Л. Дж. Гражданское общество и политическая теория / Л. Дж. Коэн, Э. Арато. – М.: Весь Мир, 2003. – 784 с.
9. Локк Д. О государственном правлении // Локк Д. Избранные произведения : в 3 т. – М.: Соцэкгиз, 1960. – Т. 2. – 568 с.
10. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре, или принципы политического права / Ж.-Ж. Руссо // Об общественном договоре. Трактаты: пер. с фр. – М.: КАНОН-пресс; Кучково поле, 1998. – С. 195–322.
11. Ступишин В. Гражданское общество и демократическое государство / В. Ступишин // Общественные науки. – 1990. – № 1. – С. 95–101.
12. Трошкин Е. И. Коллективизм или гражданское общество / Е. И. Трошкин // Социс. – 1991. – № 7. – С. 54–64.
13. Putnam R. D. Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy. / R. D. Putnam. – Princeton (NJ): Princeton University Press, 1993. – 345 p.
14. Ornstein N. J. Political Power and Social Change: the United States Faces a United Europe. / N. J. Ornstein, M. Perlman. – Washington: the AEI Press, 1991. – 206 p.
15. Kelso W. A. American Democratic Theory: Pluralism and its Critics / W. A. Kelso. – Nestport-London: Greewood Press, 1978. – 368 p.

Надійшла до редколегії 24.12.09

УДК 321.01

С. В. Рибалко

Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

© Рибалко С. В., 2010